

iz prakse za prakso

Vodnik po fondih in zbirkah arhiva – ob objavah vodnikov slovenskih arhivov v zadnjih desetih letih

Jože Žontar

Od leta 1980 so štiri arhivi v Sloveniji objavili vodnike po svojih fondih in zbirkah: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Zgodovinski arhiv v Ptujju ter Zgodovinski arhiv v Celju.¹ Upoštevali smo tudi Publikacijo Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici 2, čeprav nima naslova vodnik, arhive pa smo navedli po časovnem zaporedju izida vodnikov. V tem obdobju smo dobili tudi skupen vodnik za vse arhive v Sloveniji, ki ga je izdala Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije v seriji Arhivski fondi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ (leta 1984, po stanju 31. 12. 1974, urednik Peter Klasinc).² Delo na vodnikih v Sloveniji je pospešil sklep takratne Skupnosti arhivov, po katerem je bila prioriteta naloga arhivov v srednjeročnem obdobju 1981–1985 prav objava vodnikov po fondih in zbirkah.

V tem prispevku želimo – poleg prikaza stanja – pojasniti nekatera vprašanja v zvezi z izdelavo vodnikov. Želeli bi, da bi bil tudi osnova za razmislek, kako bi v bodoče s pomočjo računalnikov sproti dopolnjevali podatke, ki jih potrebujemo za vodnik po fondih in zbirkah arhiva. Posebej se bomo nekoliko dalj ustavili pri vprašanju predhodnikov današnjih vodnikov.

Potreba po objavljanju publikacij, ki dajejo informacijo o celotni vsebini gradiva arhiva in splošno orientacijo po njem (ali pa tudi za več arhivov skupaj) je dosti stara. Že delo C. A. H. Burkhardta, Haupt- und Adressbuch der Deutschen Archive, I. Theil: Handbuch, Leipzig 1887² navaja tudi nekaj arhivov iz Kranjske in Štajerske. Po vzoru prakse v francoskih arhivih je arhivski svet na Dunaju na seji 18. aprila 1898 naročil izdelavo sumarnih inventarjev za posamezne arhive in je kot prvi v seriji Inventare österreichischer staatlichen Archive izšel Inventar des Allgemeinen Archivs des k. k. Ministeriums des Inneren, Wien 1909 (skupno 10 zvezkov, zadnji leta 1953). Skoraj istočasno so se pojavile pobude za objavo arhivskih katastrof (K. Giannoni v Mitteilungen der III. /Archiv-/Sektion der k. k. Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, Družba za novejšo avstrijsko zgodovino, Anton Mell na 6. zborovanju nemških arhivarjev na Dunaju). Po Mellu je bil arhivski kataster vodnik po arhivih neke dežele, ki naj bi v strnjeni obliki nudil podatke o tem, kje se arhivsko gradivo hrani, kdo z njim razpolaga,

v kakšnem stanju je, pa tudi podatke o vsebini in času nastanka gradiva. K tem pobudam je veliko pripomoglo tudi vse boljše poznavanje mestnih, trških, občinskih, graščinskih in drugih privatnih ter župnijskih arhivov na podlagi obhodov, ki so jih opravljali v posameznih avstrijskih deželah (po letu 1870). Leta 1887 je sprejela evidentiranje teh fondov v svoj program tudi III. (arhivska) sekcija Centralne komisije za umetnostne in zgodovinske spomenike.³ V času predvojne Jugoslavije se delo na pregledih arhivskih fondov in zbirk v Sloveniji žal ni nadaljevalo.

Dotok vse večjih količin gradiva v arhive po drugi svetovni vojni je terjal publikacije, ki bi na dovolj pregleden način dajale splošno informacijo o arhivskem gradivu v arhivih. Tako so pričeli arhivi – npr. v Franciji leta 1953 – objavljati vodnike v današnjem pomenu besede.⁴

V Jugoslaviji je dal Arhivist, tedaj že glasilo Zveze arhivskih delavcev Jugoslavije, pobudo, da bi ustvarili centralni register inventarjev arhivov v državi in v obliki Dodatkov pričel leta 1954 objavljati splošne inventarje. Poudarjali so, da bi s tem ustvarili pregled nad tem, kje se posamezno arhivsko gradivo hrani ter olajšali delo zgodovinarjev.⁵ Kot dodatek k Arhivistu št. 1 za leto 1955 je izšel tudi Splošni inventar državnega arhiva LR Slovenije v Ljubljani (po vsebini gre bolj za seznam fondov), kot dodatek k Arhivistu št. 2 za leto 1956 pa pregled fondov Mestnega arhiva ljubljanskega (kot avtor pregleda se navaja Sergij Vilfan). Čez nekaj let sta oba arhiva v samostojnih publikacijah objavila še splošni inventar, Mestni arhiv ob svoji 60-letnici (Sergij Vilfan s sodelovanjem kolektiva ustanove, 1959), po tem vzoru pa naslednje leto Državni arhiv LRS, oba pod imenom splošni pregled fondov.⁶ Da bi imeli celovit pregled nad arhivskimi fondih in zbirkami v Sloveniji, je Društvo arhivarjev Slovenije leta 1965 izdalo še Vodnik po arhivih Slovenije (urednik Jože Žontar), ki tvori skupaj z omenjenima splošnima pregledoma celoto. Priprava vodnika je močno pospešila nekatera osnovna urejevalna dela v arhivih, zato pa je trajala več kot tri leta.⁷ V tem času se je začelo razmišljati tudi že o vodniku po arhivih Jugoslavije.⁸

Vodniki po fondih in zbirkah arhivov, na katere se naša ta prispevek, bolj ali manj upošteva jo načela za pri-

pravo vodnikov, o katerih je bilo govora na mednarodni konferenci Okrogli mizi arhivov leta 1981 v Oslu, ter metodološke smernice, ki se nanašajo na pripravo splošnih vodnikov nacionalnih arhivov (UNESCO, Pariz, 1983).⁹ Za pripravo serije vodnikov po fondih in zbirkah v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ so bila leta 1974 sprejeta osnovna pravila,¹⁰ za pripravo vodnikov v Sloveniji pa smo imeli le prispevek Marjana Druovška (1980).¹¹

V splošnem se vsebina vodnikov po fondih in zbirkah arhivov deli na 3 dele: na uvodna poglavja, pregled arhivskih fondov in zbirke ter kazala. Uvodna poglavja morajo vsebovati historiat arhiva in njegovega gradiva, prikaz organiziranosti arhiva, navodila za uporabo vodnika ter pravila in možnosti glede uporabe arhivskega gradiva. V publikaciji Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici pogrešamo poglavje, posvečeno uporabi arhivskega gradiva, sicer pa obravnavani vodniki bolj ali manj upoštevajo vse omenjene dele.

Zgodovinski pregledi razvoja arhivov v uvodnih poglavjih vodnikov so precej izpopolnili naše poznavanje preteklosti arhivov. Naj s tem v zvezi omenimo še druge prispevke s tega področja, ki so v zadnjem času izšli. To so prispevki s posvetovanja ob stoletnici Arhiva SR Slovenije (1988), prispevki, objavljeni ob raznih obletnicah regionalnih arhivov, prikazi arhivov v zbirki vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, ki jo izdaja Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine in v podobni publikaciji Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani ter prikazi arhivov v Enciklopediji Slovenije in Enciklopediji Jugoslavije.¹²

V vodniku se na historiat arhiva navezuje historiat gradiva, ki ga hrani arhiv. S tem v zvezi je treba prikazati pravne in druge okoliščine, ki so vplivale na nastanek gradiva in ohranjenost gradiva. Koristno je opozoriti tudi na pomembnejše fonde, od katerih se ni ohranilo ničesar, ali pa javno ni znano, kje bi to gradivo bilo (npr. od predvojnih političnih strank). Obravnavati je treba nadalje jezike in pisave. Opozoriti je treba na arhivske fonde in zbirke iz pristojnosti arhiva, ki so v drugih ustanovah (tudi na morebiti obstoječe dopolnilne mikrofilme).

Prikaz organiziranosti arhiva mora izhajati iz predpisov, ki urejajo dejavnost arhiva, vključno z internimi akti, ki se nanašajo na njegovo dejavnost. Sledi naj splošna bibliografija o arhivu, posebej pa še seznam njegovih publikacij.

V uvodnih za uporabo vodnika mora biti pojasnjen način iskanja arhivskega gradiva. Ker se mora pri tem raziskovalec najprej vprašati po ustvarjalcu gradiva, mora biti težišče razlage na ustvarjaleh, fondih in zbirkah, njihovi razvrstitvi v vodniku ter podatkih o gradivu, ki se pri fondih in zbirkah navajajo. Pojasnjeni morajo biti tudi strokovni pojmi, ki se uporabljajo v vodniku ter kratice.

V poglavju o pravilih in možnostih glede uporabe arhivskega gradiva moramo odgovoriti na vrsto vprašanj kot so dostopnost gradiva (ne le kot posledica zaupnosti gradiva, narveč tudi zaradi stanja urejenosti in materialnega stanja gradiva), usluge, ki jih nudi arhiv (dajanje informacij o gradivu, možnosti, da se uporabnik posvetuje glede teme, ki jo preučuje, itd.), kakšni so predpisani pogoji glede uporabe gradiva, tehnični pripomočki v zvezi z uporabo gradiva, pogoji v zvezi z izposojjo gradiva za razstave, organizacija uporabe ipd. Pri Zgodovinskem arhivu Ljubljana se postavlja še vprašanje, ali je mogoče na sedežu enote dobiti v uporabo gradivo z območja druge

enote (npr. v Ljubljani gradivo iz enote za Dolenjsko in Belo krajino, ki ima sedež v Novem mestu). Nadalje mora biti dodan seznam že objavljenih vodnikov in podobnih del, ki zajemajo celotno gradivo arhiva ali pa njegove večje dele. V zvezi s pravili o uporabi gradiva je treba pojasniti, da je izšel leta 1981 pravilnik o pogojih za uporabo arhivskega gradiva, da pa mora arhiv sam sprejeti še vrsto določil, ki se nanašajo na uporabo.¹³ V zadnjem času so arhivi prisiljeni vse bolj omejevati kopiranje arhivskega gradiva (predvsem zvezanega v knjige ter načrtov) zaradi škode, ki pri tem nastaja. Končno je potrebno uporabniku svetovati tudi kako naj citira arhivsko gradivo v znanstvenih objavah.

Osrednji del vodnika predstavlja pregled fondov in zbirke oziroma natančneje povedano — če izzamemo zbirke — pregled gradiva posameznih ustvarjalcev in njihovih predhodnikov. Kot smo že poudarili, moramo v arhivskem gradivu iskati podatke, ki jih potrebujemo, na podlagi ustvarjalcev gradiva. Zato nam mora dati vodnik direkten odgovor na vprašanje o gradivu ustvarjalca. Ker so arhivski fondi včasih oblikovani na podlagi organizacijskih enot, ali ker vsebujejo včasih tudi drobce gradiva drugih ustvarjalcev, ali pa je gradivo enega ustvarjalca razdeljeno na več fondov, je treba v vodniku podatke preurediti tako, da bo skupaj prikazano celotno gradivo enega ustvarjalca, oziroma drobci gradiva drugih ustvarjalcev prikazani samostojno (na enak način kot fondi).¹⁴ Pri tem ne mislimo na gradivo, ki ga je ustvarjalec vključil v fond ob svojem delu (npr. kot predpise). Prav tako je treba v vodniku ločeno prikazati gradivo posameznih ustvarjalcev, ki je bilo vključeno v sestavljeni fond.

Pri posameznem fondu je treba navesti historiat ustvarjalca, tehnične podatke, literaturo o ustvarjalcu ter opis vsebine.

Glede historiatov ustvarjalcev izstopata vodnika ptujskega ter celjskega arhiva. Vodnik Zgodovinskega arhiva Ljubljana ima navedeno nekaj zakonodaje, ki se nanaša na ustanovitev, prenehanje in organizacijo ustvarjalcev, konkretne podatke pa le za šole. Zgodovina ustvarjalca mora biti posevni kratka. Vsebuje naj letnice ustanovitve, morebitne odprave oziroma prenehanja, preimеноvanja, pristojnosti ipd. Upoštevati je treba tudi prenose pomembnejših področij dejavnosti ali območij od enega ustvarjalca na drugega. Da ne bi pri istovrstnih ustvarjalcih (npr. občine, okraji, sodišča itd.) po nepotrebnem ponavljali istih podatkov, je priporočljivo v takih primerih na začetku skupine navesti skupne podatke.

Tehnični podatki o fondu obsegajo mejne letnice gradiva, število tehničnih enot, metražo gradiva, signaturo fonda ter popise in pripomočke za raziskavo arhivskega gradiva. V mejnih letnicah so zaobseženi tudi predpisi. Včasih potrebujejo mejne letnice nekatera pojasnila. Kadar je npr. najstarejše gradivo ohranjeno v mlajšem prepisu, je potrebno opozoriti na to.¹⁵ Pogosto je za začetno obdobje, včasih pa tudi za kako vmesno obdobje, gradivo v fondu zelo fragmentarno ohranjeno (ali pa ga za uvelo vmesno obdobje sploh ni). Za uporabnika je uareč zelo koristno, če ve, za kateri čas obstoji gradivo kontinuirano.

Poleg običajnih tehničnih enot (škatla, fascikel) se izražajo količine tudi v drugih enotah, kadar gre za specifično gradivo (listine, fotografije, karte, pečati, mikrofilmski posnetki itd.). Pri količinah, manjših od 0,1 tekočega metra, metraže ne navajamo. Če popisov in pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva ni, navajamo

prevzemne sezname (ni pa potrebno navajati spisovnih evidenc). Obravnavani vodniki so izšli pred uskladitvijo naše terminologije z mednarodno. Zato se omenjeni pojmi uporabljajo v različnih pomenih.¹⁶ Podobno se navajajo tehnični podatki tudi pri zbirkah.

Literatura, ki se nanaša na razvoj ustvarjalca služi le prvi orientaciji v zvezi z njegovim historiatom. Navaja se v skrajšani obliki, kompletni naslov naj bo razviden iz seznama, na koncu pregleda fondov in zbirk.

Zelo koristen za uporabnika je opis vsebine fonda oziroma zbirke. Vsebina se navaja v obliki oznake strukturalnih delov (skupin gradiva, serij ipol.) s pomočjo gesel in skupin gesel ter časovnega obdobja, iz katerega so ti deli. Pri fondih, ki so urejeni numerično oziroma kronološko, vsebina ni razvidna iz ureditve gradiva. Navajanje vsebine brez povezave z ureditvijo gradiva pa ni ustrezno. Pri taki ureditvi gradiva je pravilna rešitev ta, da se pri historiatu ustvarjaleca navede dovolj podrobno njegova pristojnost oziroma dejavnost, tako da prikaz pristojnosti oziroma dejavnosti nadomešča opis vsebine. Podobno je pri privatnih fondih, kjer je opis dejavnosti ustvarjalca temeljna informacija o gradivu.

V primerih ko je del fonda v drugem arhivu ali pri drugem imetniku, je treba opozoriti na to. Včasih obstojijo pomembni dopolnilni viri.

Pri razvrščanju fondov in zbirk v vodniku se ni treba strogo držati sheme, ki se uporablja npr. za register fondov in zbirk, marveč je treba razvrstitev čim bolj prilagoditi gradivu in potrebam uporabnikov. Prikazovanje fondov in zbirk po občinah, ki je bilo uporabljeno v vodniku Zgodovinskega arhiva Ljubljana, je imelo predvsem namen opozoriti odgovorne organe v občinah na gradivo z njihovega območja (kar je bilo seveda povezano s finančnim arhivske dejavnosti), za uporabnike pa lahko taka razdelitev predstavlja celo težavo.

Zadnji del vodnika je namenjen kazalom. Ta naj vsebuje imena ustvarjalcev, imena krajev ter gesla iz opisov vsebine, z izjemo splošnih pojmov.

OPOMBE

1 Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1980, 381 str. (ocena: Janez Kos, Arhivi IV, št. 1-2, Ljubljana 1981, str. 185-186; poročilo: Andrej Vovko, Zgodovinski časopis 35, 1981, str. 161). - Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Publikacija 2, Nova Gorica 1982, 123 str. - Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Ptuj, Ptuj 1985, 184 str. - Vodnik po fondih in zbirkah Zgodovinskega arhiva v Celju, 1985, 243 str. (ocena: Branko Suštar, Arhivi VIII, št. 1-2, Ljubljana 1985, str. 148-149). -

2 Arhivski fond in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ: SR Slovenija, Beograd 1984, 637 str. (poročilo: France Kresal, Arhivi VII, št. 1-2, Ljubljana 1984, str. 90-100). -

3 Anton Mell, Archive und Archivschutz in Steiermark, Veröffentlichungen der Historischen Landes-Kommission für Steiermark XXIII, Graz 1906, 50 str. -

4 Manuel d'archivistique, Paris 1970, str. 254. -

5 Arhivist IV/1954, zv. 1 - Dodatak, str. 1. -

6 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Poročila in pregledi gradiva, zv. 1, Ljubljana 1959, 219 str. - Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960, 171 str. -

7 Vodnik po arhivih Slovenije, Društvo arhivarjev Slovenije, Ljubljana 1965, 615 str. (poročilo: Antonija Urbas-Savinovič, Arhivski pregled 1-2, Beograd 1966, str. 189-195). -

8 Krešimir Nemeth, Vodič kroz arhive Jugoslavije, Arhivist XV, zv. 1-2, 1965, str. 46-48. -

9 Information and orientation of the user, International conference of the Round table on archives, Oslo 1981. - Directives méthodologiques concernant la préparation des guides généraux d'archives nationales: une étude RAMP, PGI-83/WS/9, UNESCO, Paris 1983, 79 str. - Kot primer izredno sistematičnega vodnika prim. Die Bestände des Nordrhein-Westfälischen Hauptstaatsarchivs; Kurzübersicht, Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv, Düsseldorf 1984², 558 str. -

10 Strojice Lalič, Uvodno izlaganje o predlogu osnovnih pravila za pripravo Pregleda arhivskih fondov in zbirk u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ. - Osnovna pravila za pripravo publikacije "Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ", oboje v: Arhivist XXIV/1974, št. 2, str. 179-197. -

11 Marjan Drnovšek, Vodnik po arhivu, Arhivi III, št. 1-2, Ljubljana 1980, str. 27-28. -

12 Jože Zontar, Delovanje Centralne komisije za umetnostne in zgodovinske spomenike in arhivskih sveta ter arhivi na Kranjskem. - Peter Ribnikar, dr. Josip Mal, njegovo delo v arhivu in za razvoj. - France M. Dolinar, Nadškofijski arhiv v Ljubljani od Tomaža Hrena do Maksa Miklavčiča, vse v: Arhivi XI, št. 1-2, Ljubljana 1988, str. 22-26, 30-37, 38-43. - Duša Krmel-Umek, Delo Franceca Majerja v mestni knjižnici in arhivu v Koprju, Primorska srečanja XIII, 1989, št. 100, str. 707-710.

Ema Umek, Oris nastanka in razvoja arhivskih zavodov na obalnem območju, Sprehod skozi čas: Katalog k razstavi, Publikacije Pokrajinskega arhiva Koper, zv. 2, Koper 1975, str. 5-21. - Skozi Zgodovinski arhiv v Ptuj 1955-1980, Zgodovinski arhiv v Ptuj, Ptuj 1980, 98 str. - 50 let Pokrajinskega arhiva Maribor 1933-1983, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 1983, str. 9-25 (kot avtor večjega dela historiatu arhiva se navaja Antoša Leskovec). - Jože Zontar, Devetdeset let Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino 36, 1988, str. 108-117. - Matjaž Grobler, Razvoj in dejavnost Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici, Primorska srečanja XIII, 1989, št. 100, str. 700-705.

Kulturni in naravni spomeniki Slovenije: Zbirka vodnikov, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana: zv. 119, Ema Umek - Janez Kos - Mišek Komelj, Arhiv SR Slovenije in Gruberjeva palača, 1982, 30 str. - zv. 161, Janez Kopač, Zgodovinski arhiv Ljubljana (1898-1988), 1988, 58 str. - V založbi Inštituta: Tone Ferenc, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (Ob dvajsetletnici), Ljubljana 1979, 47 str. (o arhivu str. 23-29).

Jože Zontar, Arhiv. - Ema Umek, Arhiv SR Slovenije, oboje v: Enciklopedija Slovenije, 1. zv., Ljubljana 1987, str. 112-119 (k str. 113: pravilna letnica začetka delovanja deželnega arhiva za Kranjsko je 1887). - Sergij Vilfan, Arhivi SR Slovenija, Enciklopedija Jugoslavije, 1, Zagreb 1983, str. 282-284 (izdaja v slovenskem jeziku). -

13 Uradni list SRS, št. 34/81; popravki 2/82. -

14 Prim. tudi Janez Kos, Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana (ocena), Arhivi IV, št. 1-2, Ljubljana 1981, str. 186. -

15 Prim. Guida generale degli Archivi di Stato italiani, Roma, I, 1981; II, 1983; III, 1986. -

16 Prim. Jože Zontar, Pravilnik o strokovni obdelavi in izdavi pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva (Ur. l. SRS, št. 11/88) - komentar, Arhivi XI, št. 1-2, Ljubljana 1988, str. 124-126.